

Teorija o stupnjevima vjerovanja J. W. Fowlera

Erika Prijatelj*

Sažetak

Fowlerova teorija obuhvaća strukturalne stupnjeve vjerskoga razvoja i ukazuje na važnu povezanost između psihosocijalne i religiozne dimenzije ljudskoga dozrijevanja. Religiozna dinamika koju Fowler razmatra s antropološkoga motrišta unosi smisao u život pojedinca i u svijet u kojemu čovjek živi i djeluje. Premda je svaki čovjek jedinstven te tijekom svojega života slijedi osobni i individualni put, vjera predstavljena u ovoj perspektivi je općenito promatrana univerzalna. To omogućuje da se izluče neke zakonitosti i karakteristike stupnjevita razvoja vjere. Članak analizira sljedeće stupnjeve razvoja: predstapanj vjerovanja, intuitivno–projektivno vjerovanje, mitsko–doslovno vjerovanje, sintetičko–konvencionalno vjerovanje, individualno–refleksivno vjerovanje, povezujuće vjerovanje, univerzalno vjerovanje. Završni dio ukazuje na moguće primjene Fawlerove teorije na područje pastoralnoga djelovanja.

Uvod

Fowler,¹ koji shvaća vjerovanje kao općenito i univerzalno, predstavio je vjeru na strukturalno–razvojni način. Izraz »strukturalno–razvojni« naznačuje da čovjeka promatramo kao osobu koja na svojem životnom putu prolazi kroz različite stupnjeve, tako da joj oni strukturiraju, odnosno izgrađuju iskustvo i spoznaju. Tradicija strukturalnog razvoja ima svoje korijene u poimanju Immanuela Kanta, koji je smatrao ne samo da čovjekovo shvaćanje oponaša vanjski svijet, već se također oblikuje u skladu s nutarnjim kategorijama spoznaje.² Jean Piaget je bio uvje-

* Dr. sc. Erika Prijatelj, OSU, Teološki fakultet u Ljubljani, Slovenija.

1 Dr. James W. Fowler, rođen 1940. godine, koji smatra vjerovanje općim i univerzalnim, ravnatelj je Centra za etiku javnog morala i službi (Director of the Center for Ethics in Public Policy and the Professions), kao i profesor teologije i razvoja ljudske osobe na Sveučilištu Emory u Atlanti (Georgia). Kao duhovnik Ujedinjene metodističke crkve, čitav svoj život iskazivao se kao odličan odgojitelj i učitelj u vjeri. Početkom 70-tih godina poučavao je na Harvard Divinity School i u Boston Collegeu, a službu predavača na Sveučilištu Emory vrši od 1977. godine. Već nekoliko desetljeća slovi kao ugledan autoritet na području religije, psihologije i etike javnoga života. Autor je nekoliko knjiga, među kojima je najpoznatija *Stupnjevi vjerovanja*.

2 Usp. R. Osmer, *Faith Development*, v.: *Encyclopedia of Religious Education*, Harper and Row, New York 1990, 250.

ren da »postoji razvojna teorija primjerena spomenutim nutarnjim kategorijama«. ³ Pri oblikovanju svojega modela razvoja vjere Fowler se sa psihološkoga gledišta oslanjao ponajviše na J. Piageta, E. Eriksona, L. Kohlberga, D. Levinsona, C. G. Junga, R. Selmana i R. Kegana, a s teološkoga na A. N. Whiteheada, P. Tilicha, C. Smitha, a pogotovo na R. Niebuhra, koji je za njega predstavljao odlučujuće nadahnuće.

Postavljajući teoriju o vjerskom razvoju, Fowler je postavio sedam vidova vjerovanja, tzv. »prozora u vjerovanje«, koji imaju dva zajednička temeljna značenja: međusobnu povezanost i strukturalne procese koji naglašavaju spoznavanje, vrednovanje i osmišljavanje, što sve konstitutivno oblikuje vjerovanje. Za Fowlera postoji sedam kriterija za prosuđivanje vjerovanja: 1. logičnost u načinu razmišljanja i odlučivanja; 2. perspektivno gledanje koje omogućuje prilagođavanje stanovištu druge osobe; 3. moralna prosudba u načinu razmišljanja o moralnim pitanjima i o osobnim moralnim odlukama; 4. socijalna svijest kako i gdje postaviti granicu našoj vlastitoj vjerskoj zajednici; 5. odnos prema autoritetu koji se temelji na pitanju u čemu nalazimo autoritet za svoj život i život po vjeri, te na kakav način gradimo odnos prema njemu; 6. svjetovna međusobna povezanost i skladnost su načini kako pojedinac povezuje i oblikuje svjetonazor; 7. simbolično djelovanje koje naznačuje naš način razumijevanja i odgovaranja na simbole. ⁴ Oslanjajući se na te vidove vjere i istodobno na otkrića drugih značajnih gore spomenutih autora, Fowler je upotrijebio metodu polukliničkih intervjuva, u kojoj je stvorio pravila i kojom je došao do spoznaje različitih vidova vjerovanja. Tim putem je također dokazao da se vjerovanje razvija po redoslijedu podudarnih (skladnih) stupnjeva.

Posebno je značajno naglasiti da prema Fowlerovu mišljenju razvoj čovjekove osobe znači istodobno razvoj njegove osobne vjere i rast njegove osobnosti. U okviru razvoja osobnoga »ja« Fowler se oslanjao na istraživanja Roberta Kegana, ⁵

3 J. Piaget, B. Inhelder, *The Psychology of the Child*, Basic Books, New York 1969, 8.

4 Usp. J. Astley, *Faith Development v.: Encyclopedia of Religious Education*, Harper and Row, New York 1990, 250.

5 Keganov model je integracija i proširivanje već ranijih stupanjskih modela, uključivši Piagetov i Kohlbergov. Bit njegova modela je »sustav« što ga stvara osobni »ja« u odnosu na objektivizirane stvarnosti. Tijekom svojega razvoja biće raste u opsegu i kompleksnosti. Izvorišta kriterija za prosuđivanje Keganova sustava su mozak, osobnost i svijet. Pri tome ne postavlja nikakav zahtjev za fizičku objektivnost. »Ja« je cjelovit do te mjere da ga ne možemo rastaviti na pojedinačne komponente i strukture. Keganov model predlaže integraciju kognitivnog i afektivnog vida koji su također bitni vidovi dubljega procesa mijenjanja. Prema Keganu razvoj je evolucijsko gibanje, odnosno životni proces diferencijacije i integracije koji čovjeku pomaže otkrivati smislenost, razrješavati protuslovlja i povezivati pojedine dijelove u veću i skladniju cjelinu. Kada Kegan govori o našem »ja«, utemeljenom u Bogu, on ističe osobnu slobodu kao ključni element pri vjerskom sazrijevanju. Keganovi prvi stupnjevi tijesno su povezani s dobi čovjeka, za razliku od kasnijih stupnjeva. Pri tome je zanimljivo zaključiti da mnogi visoko izobraženi i utjecajni ljudi ne dosižu Keganove više stupnjeve razvoja, što znači da su usprkos biološkoj starosti razvojno ostali na jednom od nižih stupnjeva. Glavni problem Keganova modela pokazuje se u tome što možemo u potpunosti razumjeti i primijeniti i njegove više stupnjeve, koje predstavlja vrlo malen broj ljudi na svijetu (usp. R. Kegan, *Theory of Human Development The Evolving Self Development Stages*, Harvard, Cambridge 1982, 116–118).

pri čemu vidimo da je Keganove značajke našega »ja« uključio u predstavljanje svojih stupnjeva vjerovanja,⁶ koje predstavljamo u sljedećoj tabeli, kao i značajke našega »ja« prema Keganu s obzirom na primjerenu dob.

Stupnjevi vjerovanja	Približna dob	Značajke »ja«
nediferencirano vjerovanje:		
predstupanj vjerovanja	0 4	inkorporativni ja
intuitivno–projektivno vjerovanje	3/4 — 7/8	impulzivni ja
mitsko–doslovno vjerovanje	6/7 — 11/12	imperijalni ili suvereni ja
sintetičko–konvencionalno vjerovanje	11/12 — 17/18	interpersonalni ja
individualno–refleksivno vjerovanje	17/18 30 ili 40 god.	institucijski ja
povezujuće vjerovanje	rijetko prije 30. godine	inter (super)–individualni ja
univerzalno vjerovanje	često u kasnim godinama	ja utemeljen u Bogu

Oslanjajući se na svoja istraživanja i proučavanja, Fowler je formulirao sedam strukturnih razlika među stupnjevima vjerovanja. Pri tome je naglasio da čovjekovo biološko sazrijevanje, kronološka starost, psihički razvoj ili duševna starost ne osiguravaju prijelaz iz jednog stupnja u drugi. Iako svaki od spomenutih čimbenika igra značajnu ulogu pri tom prijelazu, »prijelaz se pojavljuje kad se poremeti ravnovjesje dotičnog stupnja zbog suočenosti s krizama, novinama ili kušnjama u kojima se pokažu izazovi koji ugrožavaju granicu čovjekovih dotadašnjih uzoraka konstitutivnog spoznavanja«. ⁷ Stupanjaska se promjena može također dogoditi i zbog čimbenika povezanih sa socijalnim, političkim ili ekonomskim okruženjem. Ipak, »ne možemo sa sigurnošću tvrditi na kojem će stupnju biti čovjek u budućnosti, iako poznajemo njegovu kronološku ili duševnu dob. Redoslijed stupnjeva vjerovanja je hijerarhijski i nepromjenljiv, a to znači da svaki novi stupanj slijedi prethodni i gradi na njemu, pri čemu nijedan ne smije biti ispušten«. ⁸ Fowler to potvrđuje riječima: »Svaki stupanj nadilazi ranije, koje je čovjek već proživio, a to također znači da ne možemo preskočiti nijedan od njih«. ⁹

1. Predstupanj vjerovanja ili nediferencirano vjerovanje

Predstupanj vjerskoga razvoja uključuje začetak čuvstvenog povjerenja koje se temelji na tjelesnom dodiru, njezi, na igrama i sličnim radnjama što ih majka ili netko drugi izvodi u odnosu na dijete. Ono počinje vjerovati prije nego razvije pojmove i riječi, tj. dok još nesvjesno oblikuje svoj stav u odnosu na svijet. Fowler

6 Usp. J. W. Fowler, *Faith Development and Pastoral Care*, Fortress Press, Philadelphia 1986, 17.

7 J. W. Fowler, *Faith and Structuring of Meaning*, Religious Education Press, Birmingham 1986, 27.

8 J. Astley, *Faith Development An Overview*, v.: *Christian Perspectives on Faith Development*, William Eerdmans Publishing Co., Grand Rapids 1992, xviii.

9 J. Astley, D. Day, *How Faith Grows Faith Development and Christian Education*, National Society, London 1991, 45.

imenuje taj stupanj »primarnim vjerovanjem«,¹⁰ koje naznačuje neku vrstu pred-slike Boga. To razdoblje omeđuje na dob od 0. do 4. godine.

»Temelj za vjeru nalazi se u djetetovim ranim iskustvima kad ga majka primjerice uzima u naručje, hrani, te kad je dionik povjerenja svojih roditelja.«¹¹ »Pred-slika Boga nam je posredovana i po očevima punim razumijevanja i njihovim osmijesima koji ohrabruju.«¹² Fowler zagovara stajalište da se »kvaliteta uzajamnog odnosa i snaga povjerenja, samostalnosti, ufanja i odvažnosti (ali i njima suprotne činjenice) razvijaju upravo u tom ranom razdoblju, odnosno da ostvaruju (ili oslabljuju) temelj za kasniji vjerski razvitak«. ¹³ Neki autori posebno naglašavaju da se djetetovo pred-povjerenje, a s time i temelji vjere, počinje oblikovati još u prenatalnom razdoblju.¹⁴

Kegan individualnost na tom stupnju opisuje izrazom »inkorporativni ja«. Takav opis djetetova »ja« kaže da ono »inkorporira« svoja iskustva te se polako odvajava od majke i drugoga izvanjskoga svijeta. Prijelaz na prvi stupanj vjerskoga razvoja započinje približavanjem misli i jezika te uporabom simbola u govoru i u obrednim igrama.

2. Prvi stupanj: intuitivno–projektivno vjerovanje

Riječ je ponajprije o djetetu između treće i četvrte te sedme i osme godine. U tom razdoblju obilježenom »fantazijom i oponašanjem, dijete je neprestano pod snažnim utjecajem uzora, raspoloženja, djelovanja i govora za njega značajnih odraslih osoba«. ¹⁵ Njegovo poimanje svijeta je neposredno i u velikoj mjeri neovisno o razumskom raščlanjivanju.

U tom je razdoblju dijete već sposobno otkrivati smisao te intuitivno i oponašanjem uspostavljati povjerenje. Prevladava afektivna dimenzija, a istodobno dolazi i do združivanja procesa spoznavanja i doživljavanja čuvstava. Stoga su na primjer, za njega trenuci zahvalne molitve prilika za jačanje vjerskih i društvenih odnosa. »Za dijete predstavljaju autoritet roditelji i neke druge značajnije osobe oko njega.«¹⁶ Budući da je djetetovo mišljenje intuitivno i epizodičko, simbole razumije

10 J. W. Fowler, *Faith and Structuring of Meaning*, Religious Education Press, Birmingham 1986, 28; J. Astley, *Faith Development An Overview*, v.: *Christian Perspectives on Faith Development*, William Eerdmans Publishing Co., Grand Rapids 1992, xviii.

11 J. Astley, *Faith Development An Overview*, v.: *Christian Perspectives on Faith Development*, William Eerdmans Publishing Co., Grand Rapids 1992, xviii.

12 J. W. Fowler, *Stages of Faith The Psychology of Human Development and the Quest of Meaning*, Harper and Row, New York 1995, 121.

13 J. W. Fowler, *Moral Stages of Faith Moral Development, Moral Education and Kohlberg*, Religious Education Press, Birmingham 1980, 144.

14 Usp. B. Newman, *Development through Life The Period of Pregnancy and Prenatal Development, A Psychosocial Approach*, Brooks and Cole, Toronto 2005, 90–134.

15 J. W. Fowler, *Moral Stages and the Development of Faith Moral Development, Moral Education and Kohlberg*, Religious Education Press, Birmingham 1980, 144.

16 T. H. Groome, *Christian Religious Education*, Harper and Collins, San Francisco 1980, 67.

magično. »Stvarnost spoznaje kao knjigu ili album s nalijepljenim izrescima i slikama iz časopisa, s različitim utiscima i osjećajima koji još nisu logično sređeni.«¹⁷ Također i svoju egzistenciju izražava konkretnim slikama i prikazima te ponekad jednostavnim reakcijama otkriva svoj odnos prema temeljnim vjerskim pitanjima. «Istraživanja su pokazala da, unatoč rastućoj sekularizaciji u zapadnom svijetu, nema djeteta koje ne bi prije početka škole uz vjersku obuku, ali čak i bez nje, oblikovalo svoju sliku o Bogu».¹⁸

Prema mišljenju Fowlera, to je »razdoblje prvog spoznavanja sebe. Takvo dijete koje spoznaje samo sebe egocentrično je u odnosu na druge. Dijete postaje svjesno smrti i spola, pa i velikih tabua po kojima obitelj i kultura različito razdvajaju ta snažna područja«.¹⁹ Fowler tvrdi da na tom stupnju, usmjerenom tajni i vidnim znakovima moći, dijete može »oblikovati duboke i dugotrajne slike koje u dobrom ili u lošem smislu utječu na njegov čuvstveni i razumski odnos prema vjeri«,²⁰ čak i u dalekoj budućnosti. Prijetnje, tabui, zastrašujući događaji i pripovijetke što ih koristi djetetova okolina u povezanosti s nekim religioznim slikama i djelovanjima, kao i prevelika moralna ili nepojašnjena doktrinarna očekivanja, pritom mu mogu načiniti veliku štetu. Za dijete su jednako istinske izmišljene i stvarne dogodovštine.

Egocentrično dijete, koje je na tom stupnju razvoja pod snažnim utjecajem nagona, »još nema razvijenu sposobnost prilagodbe drugačijem gledanju«.²¹ No ono već postaje svjesno svetoga, zabrana i moralnosti. To oboje odgovara Piagetovoj predoperacijskoj fazi i Kohlbergovu stupnju kažnjavanja i poslušnosti.

3. *Mitsko–doslovno vjerovanje*

To je stupanj kada dijete počinje pounutrašnjivati događaje, vjerovanja i obrede te ispunjavati vjerske propise. Za razliku od kognitivnog razvoja, koji u tom, tj. školskom razdoblju, doživljava velike promjene, njegov se afektivni razvitak odvija bez većih napetosti. Dijete doslovce »uzima« vjersko uvjerenje, a jednako tako i moralne zapovijedi i ponašanje. Za ovaj stupanj vjerskoga razvoja dijete sazrijeva približno između šeste i sedme, odnosno jedanaeste i dvanaeste godine. »Na tom stupnju njegova je moć u logičnom razmišljanju, a to znači da povezuje i uređuje iskustva te oblikuje načine i uzorke s obzirom na uzrok i posljedice.«²² Razlučuje

17 J. Astley, *Faith Development An Overview*, v.: *Christian Perspectives on Faith Development*, William Eerdmans Publishing Co., Grand Rapids 1992, 21.

18 Usp. R. M. Thomas, *Human Development Theories Windows on Culture*, Sage Publications, Thousand Oaks 1999, 387.

19 J. W. Fowler, *Moral Stages and the Development of Faith Moral Development, Moral Education and Kohlberg*, Religious Education Press, Birmingham 1980, 145.

20 J. W. Fowler, *Faith and Structuring of Meaning*, Religious Education Press, Birmingham 1986, 28.

21 J. W. Fowler, *Faith Development and Pastoral Care*, Fortress Press, Philadelphia 1986, 60.

22 J. Astley, *Faith and Development An Overview*, v.: *Christian Perspectives on Faith Development*, William Eerdmans Publishing Co., Grand Rapids 1992, 21.

između svijeta mašte i stvarnosti, te je već sposobno procjenjivati drugačije poglede ljudi. Vjersko osvjedočenje i simbole uzima doslovno. Pri traženju odgovora na svoja počesto oprečna pitanja vrlo je otvoreno za jednostavan pripovjedni i simbolički govor.

Fowler tvrdi da na tom stupnju dijete prisvaja i ispunjava svoje uvjerenje, jer ono simbolizira pripadnost njegovoj zajednici. On to opisuje ovako: »Na tom stupnju pojava konkretnih djelovanja vodi dijete do nadvladavanja i uređivanja maštovite izgradnje svijeta što ju je doseglo na ranijem stupnju. Epizodična kvaliteta intuitivno–projektivnog vjerovanja, koje mu omogućuje više jednosmjernu pripovjednu izgradnju sklada i smislenosti, polako se povlači, a namjesto nje dolazi linearno–narativno doimanje života. Događaji postaju glavni put za otkrivanje njegove skladnosti. Obdaren većom sviješću i temeljitošću u odnosu prema ljudima, dijete na drugom stupnju vjerskoga razvoja gradi svijet utemeljen na uzajamnosti.«²³ Pred kraj tog stupnja počinje odbacivati stara doslovna tumačenja, te se često, uz pomoć »aha doživljaja«, otvara novim spoznajama.²⁴

Drugi stupanj mogli bismo nazvati i pridružujućim, jer se dijete svjesnije pridružuje i izgrađuje pripadnost svojoj najbližoj skupini ili vjerskoj zajednici. Uči nauk, jezik i legende svoje zajednice i sve ih više uzima za svoje. Istovremeno »počinje razlikovati naravno i nadnaravno, ali Boga još uvijek promatra u antropomorfnom smislu«,²⁵ kao, između ostalog, pravednog suca koji dobro nagrađuje, a zlo kažnjava. Drugi stupanj vjerskoga razvoja prema Fowleru odgovara Piagetovu konkretno–operacionalnom i Kohlbergovu instrumentalno–relativističkom stupnju. Kegan na tom stupnju imenuje »ja« imperijalnim i time naglašava da je sastavljen iz potreba i zanimanja.

4. Sintetičko–konvencionalno vjerovanje

Treći stupanj obično se javlja između jedanaeste ili dvanaeste te sedamnaeste odnosno osamnaeste godine. Ali »može se dogoditi da se produlji daleko u odraslu dob, a za neke to znači i do konca njihova života.«²⁶ Čovjek preuzima sistem vrednota, pravila, držanja i prikaza što ih je već oblikovao, ali ih još ne odražava. Sintetičko–konvencionalni vjernik je konformističan, stoga je i »neproblematičan«, te se s lakoćom prilagođava općim zahtjevima društva ili religiozne institucije kojoj pripada. Ako je riječ o mladiću, potrebno je pritom također računati na specifičnu dinamiku njegove dobi koja je bitno označena traženjem i oblikovanjem vlastitog identiteta neponovljivosti i drugotnosti. Osobni nutarnji proces ga

23 J. W. Fowler, *Moral Stages and the Development of Faith Moral Development, Moral Education and Kohlberg*, Religious Education Press, Birmingham 1980, 146.

24 Usp. J. W. Fowler, *Stages of Faith The Psychology of Human Development and the Quest of Meaning*, Harper and Row, New York 1995, 160.

25 T. H. Groome, *Christian Religious Education*, Harper and Collins, San Francisco 1980, 70.

26 T. H. Groome, *Christian Religious Education*, Harper and Collins, San Francisco 1980, 71.

vodi do nekih buntovnih stavova. Unatoč tome ostaje u biti otvoren prema svjedočima vjere koji ga ne uvjeravaju, već ga prihvaćaju i pripremaju tako da s njima dijeli svoja iskustva, gradi uzajamni odnos povjerenja i postupno oblikuje svoj pogled na svijet i život.²⁷

Čovjek uz pomoć formalno–operacionalnog razmišljanja razvija sposobnost shvaćanja apstraktnih ideja, jer u njemu pobuđuje čežnju za osobnijim odnosom s Bogom. Fowler tvrdi da se na tom stupnju, kada čovjek već ima određenu »ideologiju«, tj. skupinu ili ljestvicu više ili manje sređenih vrednota, njegova iskustva šire i izvan domaće obitelji. Ponekad čovjeka zanimaju mnoga područja: obitelj, škola, prijatelji, znanci, život drugih ljudi, mediji, religija i drugo.²⁸ »Čovjeka na dnu bića vodi snažna želja za zajedništvom i pripadanjem drugima.«²⁹ Često je u sebi ambivalentan, jer ga ponekad koči ili potiče na prilagodbu drugima i na prihvaćanje konvencionalnog ponašanja, pri čemu se odvija dvoboj između »bijeloga i crnoga«, odnosno dobroga i lošega.

Vjerovanje na tom stupnju mora čovjeku omogućiti ispravnu usmjerenost usred kompleksnih i različitih životnih okolnosti. Mora spojiti vrednote i vladanje i položiti temelj osobnom identitetu i gledanju na život. To je konformistički stupanj (40% odraslih ljudi), jer je zasnovan na očekivanjima i mnijenju drugih uvažanih ljudi. Čovjek naime nije dovoljno domislio svoj identitet i autonomiju da bi mogao lako razviti vlastito neovisno stajalište.³⁰ Bitni znak koji pokazuje da se izgrađuje i zacrtava taj stupanj vjerovanja jest pojava međuosobnog i uzajamnog načina razmišljanja.

Osobnost, kako njezin stil, tako i bitak, postaje glavna čovjekova briga. On vidi vrednote, nastojanja i odnose kao temelje na putu poistovjećivanja i vrednovanja. Upravo to što je vrijedno, što ponekad tek uz poteškoće potvrđuju i odobravaju uvaženi ljudi, dovodi ga do nutarnje borbe i traženja ravnoteže s obzirom na osjećaje vlastite osobnosti. Čovjekova se individualnost gradi na temelju odnosa s drugim ljudima koji su za njega posebno važni, te su kao polog kojim se predstavlja i uključuje u svoju sredinu.

Fowler je taj stupanj simbolički usporedio s temeljnom životnom i ujedno nježnom igrom u kojoj čovjek pokušava usmjeriti pokrete svojega života. Takvu igru, ples, izražavamo tako da nas ona oblikuje iznutra, a katkada se trudimo sačuvati veze i razmjene s onima uz koje nam se čini da će naše sazrijevanje biti također integralno povezano i u budućnosti.³¹

27 Usp. B. Hunsberger, *A Longitudinal Study of Religious Doubts in High School and beyond Relationships, Stability and Searching for Answers*, v.: *Journal for the Scientific Study of Religion* 41 (2002), 255–266.

28 Usp. J. W. Fowler, *Moral Stages and the Development of Faith Moral Development, Moral Education and Kohlberg*, Religious Education Press, Birmingham 1980, 146.

29 Usp. B. Spilka, R. Hood, R. Gorsuch, *The Psychology of Religion An Empirical Approach*, The Guilford Press, New York 2003, 83.

30 Usp. J. W. Fowler, *Moral Stages and Development of Faith Moral Development, Moral Education and Kohlberg*, Religious Education Press, Birmingham 1980, 146.

31 Usp. J. W. Fowler, *Faith and Structuring of Meaning*, Religious Education Press, Birmingham 1986, 29.

Na tom se stupnju događa sinteza, koja ipak još nije ni osobna ni autonomna. »Možemo je opisati kao način izabiranja i postavljanja ravnoteže između više konvencionalnih očekivanja pojedinaca različitih sredina.«³² Moralno razmišljanje na trećem stupnju predstavlja se kao način ostvarenja osobnih očekivanja, ili pak kao etika zakona i reda. Slike Boga nisu više antropomorfne, već su usidrene u osobnim Božjim kvalitetama, kao što su na primjer prijateljstvo, utjeha ili vodstvo.³³ Prijelaz s trećeg na četvrti stupanj zasniva se na snažnim neskladima i suprotnostima među uvažanim autoritetima ili praksama koje je čovjek nekada gledao kao svete i neslomljive.

5. Individualno–refleksivno vjerovanje

Fowler je uvjeren da taj četvrti stupanj »zahtijeva narušavanje ravnoteže igre što ju je čovjek doživio na prijašnjem stupnju. Čovjek mora svoj dotada tiho prihvaćeni sustav uvjerenja, vrednota i nastojanja kritički provjeriti te ga organizirati potanko i osmišljenije.«³⁴ On provodi promjenu prijelazom od povjerenja u vanjske autoritete autoritetu koji je u njemu samome, a ponekad i Boga doživi iznutra kao autoritet. Riječ je o sposobnosti kojom može prihvatiti gledanje druge osobe koja ga potiče na djelovanje i stvaranje (izvršni »ja«).³⁵ Perspektiva treće osobe naznačuje transcendentno stajalište, odnosno pogled s više razine kojim pojedinac provjerava sva svoja uvjerenja i odnose. Tako pročišćava svoju vjeru, životno usmjerenje, način života i držanje, te se oslobađa mitova i ovisnosti o zajednici koja vjeruje konformistički. Time doseže kvalitativno novi stupanj nutarnje autonomije.³⁶

Međutim, kako se individualno–reflektivnom pojedincu drugi ljudi i njihova mišljenja, iščekivanja i savjeti još uvijek čine važnima, pokatkad ih podvrgava nutarnjim orijentacijskim točkama pomoću kojih postaje odgovoran za svoje izbore i odluke. Na tom stupnju čovjek razvija dvije temeljne značajke: kritički odmak od ranijeg sustava vrijednosti i pojavu izvršnoga »ja«. Kada se te dvije značajke pokažu, čovjek razvija novi identitet koji izražava i aktualizira izborima osobne pripadnosti određenoj skupini te oblikovanjem svojega životnog stila.³⁷

Taj stupanj redovito ne počinje prije sedamnaeste ili osamnaeste godine, a razmjerno veliki broj osoba ga doseže tek sredinom tridesetih ili četrdesetih godina. Možemo ga nazvati izabrana vjera. Čovjek više ne može uzimati vjeru kao drugot-

32 T. H. Groome, *Christian Religious Education*, Harper and Collins, San Francisco 1980, 71.

33 Usp. J. W. Fowler, S. Keen, *Life Maps Conversation on the Journey of Faith*, Winston Press, Minneapolis 1978, 64.

34 J. W. Fowler, *Stages and Structuring of Meaning*, Religious Education Press, Birmingham 1986, 30.

35 Usp. J. W. Fowler, *Stages of Faith The Psychology of Human Development and the Quest of Meaning*, Harper and Row, New York 1995, 179.

36 Usp. T. Groome, *Christian Religious Education*, Harper and Collins, San Francisco 1980, 71.

37 Usp. J. W. Fowler, *Stages of Faith The Psychology of Human Development and the Quest of Meaning*, Harper and Row, New York 1981, 179.

nu stvar. Njegova uvjerenja i nastojanja, koja su na prijašnjem stupnju bila još dosta neprovjerena, sada, često i uz cijenu mnogih kriza, postaju svjesno preuzeta. Ukratko: vjera pojedinca postaje osobna.³⁸

Fowler je ustvrdio da je »čovjek na tom stupnju vjerovanja sklon samorazočaranju koje zaboravlja na tajnu koja uključuje otajstvo onoga vlastitog nesvjesnog. Kritički ispituje simbole i mitove te njihovo značenje mijenja u konceptualne formulacije, sumnjajući da bi u tom procesu (konceptualizacije) moglo biti bilo što izgubljeno.«³⁹ Pritom se mora suočiti s »nezaobilaznim napetostima: između individualnosti i pripadnosti određenoj skupini, između relativne subjektivnosti, odnosno moći osjećaja, i objektivnosti koju zahtijeva kritička refleksija, između samoispunjenja, odnosno samoaktualizacije u odnosu na nastojanja koja imaju prednost da bi služio drugima i bio 'čovjek za druge', između pitanja bi li se relativno angažirao ili se borio uz mogućnost apsolutnoga.«⁴⁰ Čovjekova vjera mora djelatno doći do smanjenja napetosti i do očuvanja ravnoteže. Istina, postoji velika vjerojatnost da se osoba sruši usred tih napetosti, jer je iscrpljuju suprotnosti i protuslovlja. U tom će se primjeru polarnosti promijeniti u relativizam ili apsolutizam, umjesto da izdrže u redovnoj napetosti.⁴¹

Čovjek je na četvrtom stupnju u opasnosti da zapadne u kakvu snažnu ideologiju utemeljenu na skupini koja daje već uobličene odgovore na životna pitanja i nesklade. Pozvan je da »nastoji živjeti ono što je sam izabrao te istinski stoji iza onoga što je svjesno i promišljeno izabrala određena skupina ili zajednica.«⁴² Na taj način razvija »egzekutivni ja koji Degan naziva 'institucionalni ja'«. ⁴³ Pri tome je čovjek u još jednoj opasnosti: da se u prevelikom samopouzdanju izolira te da traženje Božje volje svede na traženje samoostvarenja ili samovoljnog djelovanja.

Četvrti stupanj vjerovanja prema Fowleru odgovara Piagetovim u potpunosti djelatnim operacijama i Kohlbergovim socijalno dogovorenim zakonitim usmjerenjima.

6. Povezujuće vjerovanje

Fowler tvrdi: »Peti stupanj se uglavnom ne pojavljuje prije odrasle srednje dobi. Čovjek već ima iskustvo razočaranja i neuspjeha, kao i istinitosti svojih nastojanja i neporecivih odluka.«⁴⁴ Na tom se stupnju uči živjeti s neuspjesima kao i s

38 Usp. J. Astley, *Faith Development An Overview*, v.: *Christian Perspectives on Faith Development*, William Eerdmans Publishing Co., Grand Rapids 1992, 22.

39 J. W. Fowler, *Faith and Structuring of Meaning*, Religious Education Press, Birmingham 1986, 30.

40 J. W. Fowler, *Moral Stages and the Development of Faith Moral Development, Moral Education and Kohlberg*, Religious Education Press, Birmingham 1980, 147.

41 Usp. T. H. Groome, *Christian Religious Education*, Harper and Collins, San Francisco 1980, 73.

42 T. H. Groome, *Christian Religious Education*, Harper and Collins, San Francisco 1980, 73.

43 J. Astley, D. Day, *How Faith Grows Faith Development and Christian Education*, National Society, London 1991, 28.

44 J. W. Fowler, *Faith and Structuring of Meaning*, Religious Education Press, Birmingham 1986, 73.

posljedicama svojih ranijih odluka. Peti se stupanj obično ne postiže prije tridesete godine.

Na tom stupnju povezujućeg vjerovanja riječ je o integraciji suprotnih stvarnosti, a to znači prihvatiti da je svaki pojedinac, bilo star, bilo mlad, konstruktivan i destruktivan. Upravo to probuđuje »glad za dubljim odnosom sa stvarima, koja se izražava u simbolima«. ⁴⁵ Čovjek naime ponovno otkriva poruku i značenje simbola, slika, prikaza i obreda, te ih na novoj i višoj razini shvaća u međusobnoj povezanosti, i tako postaje dio njih. Na taj način dolazi do izmirenja između njegove svijesti i podsvijesti koja je sama po sebi konstruktivna i stvaralačka, tako da se osoba otvara brojnim perspektivama složenoga svijeta. To joj omogućuje da ide onkraj vjerskih granica koje su se razvile na ranijem individualno–reflektivnom stupnju, uviđajući da istina ima mnoge međusobno organski zavisne dimenzije. ⁴⁶

Stoga čovjek prepoznaje omeđenost svojega dotadašnjeg sustava vrednota i uvjerenja. Umjesto da se dokazuje u odnosu s drugim ljudima i s njihovim pogledom na svijet, on prema njima pokazuje otvorenost koja poprima jasno zacrtane kategorije kako ih je oblikovao na ranijem stupnju. ⁴⁷ Taj stupanj možemo opisati kao uravnoteženu ili inkluzivnu vjeru. Na njemu jedinstvenost, skladnost i čvrstoća četvrtog stupnja počinju popuštati. Upravo tako nastaje nova kompetentnost koja čovjeku pomaže očuvati vjerske i životne paradokse i polarnosti u plodnoj napetosti. ⁴⁸ Čovjek je tako ponizniji i sposoban prihvaćati međusobnu ovisnost s drugima ljudima.

Fowler navodi: »Vjera se na tom stupnju uči prihvaćati da može staviti u ravnotežu poticaje i kontrolu dok teži za dubljim utjelovljenjem u čovjekovu duhovnom životu i u njegovu cjelovitom bivstvovanju. U suočavanju s kompleksnošću i bogatstvom tajanstvenosti čovjek razvija drugu voljnu jednostavnost i poniznu epistemologiju. Štoviše, umjesto da vjerovanje izabire svoj vlastiti put, ili put određene skupine, ono se otvara životu s još većom snagom«. ⁴⁹ To znači da pojedinca više ne ugrožava skupina kojoj pripada i u kojoj je djelatan. Naprotiv, čovjek je otkriva kao mogućnost svoje dopune, provjere i preobrazbe kada na različitim razinama dolazi do dijaloškog spoznavanja istine, kako u odnosu sa sobom, tako i u odnosu s ljudima i s Bogom. Novi način autonomnog nastojanja izražava se u čovjekovu stavu koji se odriče monologa i poštuje istinu prema kojoj je iskreno otvoren dok se suočava s drugačijim stajalištima drugih ljudi. »Pritom nije riječ o rela-

45 J. W. Fowler, *Stages in Faith Consciousness*, v.: *Religious Development in Childhood and Adolescence New Directions for Christian Development*, 52 (1991), 41.

46 Usp. B. Spilka, R. Hood, R. Gorsuch, *The Psychology of Religion An Empirical Approach*, The Guildford Press, New York 2003, 83.

47 Usp. R. Osmer, *Faith Development*, v.: *Encyclopedia of Religious Education*, Harper, New York 1990, 220.

48 Usp. J. Astley, *Faith Development An Overview*, usp. *Christian Perspectives on Faith Development*, William Eerdmans Publishing Co., Grand Rapids 1992, 22.

49 J. W. Fowler, *Faith and Structuring of Meaning*, Religious Education Press, Birmingham 1986, 30–31.

tivizmu, već o spoznaji da čovjekovo isključivo osobno znanje ne odgovara konačnoj cjelovitosti istine«. ⁵⁰

Na petom stupnju čovjek cijeni simbole, mitove i rituale, kako svoje, tako i one drugih ljudi, jer je do određene mjere shvatio dubinu istinitosti na koju se odnose. Ponekad vidi podjelu i neslaganje koji razdjeljuju ljudsku obitelj, jer postaje svjesniji da je »inkluzivno zajedništvo bivstvovanja moguće i doista nužno«. ⁵¹ Čovjek na petom stupnju svojim inter-individualnim »ja« živi viziju vjernosti i preobrazbe te djeluje u svijetu koji još nije preobražen. Obogaćen je iskustvom obnove i preporoda starih istina, tako da u njima osobno potvrđuje istinu koju one sadržavaju, te je sposoban iz njih crpiti snagu i nadahnuće, dok se istodobno odriče njihovih ograničenosti.

»Ako je treći stupanj *stupanj ovisnosti*, a četvrti *stupanj ovisnosti o samom sebi*, peti je stupanj *stupanj međusobne ovisnosti*, u kojoj je osoba sposobna biti ovisna o drugima, ali pritom ne gubi svoju neovisnost«. ⁵² Individualizacija koja je opće-životni proces, i kao takva se pokazuje u odnosu čovjeka prema samom sebi, kao i prema drugima, povremeno nadmašuje napetost između samostalnosti i pripadnosti drugima, te sazrijeva u spoznaji da je čovjek najsamostalniji onda kada najviše pripada, ili kada se najviše daruje Bogu i ljudima.

Peti stupanj odnosi se na Kohlbergovo socijalno-pogodbeno zakonito usmjerenje i na njegova univerzalna etička načela.

7. Univerzalno vjerovanje

Zadnji, šesti stupanj u Fowlerovoj ljestvici vjerskoga razvoja označava iznimno rijetki oblik vjere za koju čovjek sazrije tek u kasnoj životnoj dobi. Opisan je kao nesebična vjera. »Šesti stupanj se otvara načinu bivstvovanja u vjeri koji je nadasve izručenje i nadilaženje sebe.« ⁵³

U skladu s Fowlerovim mišljenjem, »osobe koje najviše odgovaraju opisu tog stupnja svoju su vjeru oblikovale na svijesti one konačne sredine koja uključuje sve što postoji. One su inkarnirale i aktualizirale duh sveobuhvatne i ispunjene ljudske obitelji«. ⁵⁴ Struktura tog stupnja oslanja se na dovršenje radikalnog procesa decentralizacije našega »ja«, ⁵⁵ koji postaje točka epistemološke referencije pri iz-

50 T. H. Groome, *Christian Religious Education*, Harper and Collins, San Francisco 1980, 72.

51 J. W. Fowler, *Moral Stages and the Development of Faith Moral Development, Moral Education and Kohlberg*, Religious Education Press, Birmingham 1980, 149.

52 S. Parks, *Communities as Ministry An Exploration of the Role of Community in Under-graduate Faith Development*, usp. *NICM Journal 2* (winter 1977), 73–87.

53 J. Astley, *Faith Development An Overview*, v.: *Christian Perspectives on Faith Development*, William Eerdmans Publishing Co., Grand Rapids 1992, 22.

54 J. W. Fowler, *Moral Stages and the Development of Faith Moral Development, Moral Education and Kohlberg*, Religious Education Press, Birmingham 1980, 149.

55 Molitva blažene Majke Terezije: »Isuse, oslobodi me želje da me drugi ljube, želje da me uzdižu, da me časte, od želje da me hvale, želje da me više vole od drugih, od želje da se sa mnom savjetuju,

gradnji svijeta. Fowler spominje da takva osoba već sada otkriva plodove snažne kenoze ili ispražnjenja sebe. Ta kenoza, koja je često opisana kao aktivna ravno-dušnost i nepristranost, zapravo je plod čovjeka koji je dopustio da njegovu afektivnost snažno privlači ono što je beskonačno, jer daje istinski smisao i sigurnost. Značajna orijentacija ljudi šestoga stupnja jest identifikacija s Posljednjim, ili sudioništvom s Njim, jer donosi preobrazbu u kojoj počinjemo ljubiti i osmišljavati na temelju središta koje je usidreno u Posljednjemu.⁵⁶

Prema Fowleru, čovjek na šestom stupnju vjerovanja ide s onu stranu sposobnosti, čime drži u napetosti mnogovrsne vidove i oblikuje držanje, čime je pripravan darovati samoga sebe za dobro cjelokupne ljudske obitelji. Takav u Bogu ukorijenjeni čovjek je vrlo osjetljiv za socijalne strukture koje isključuju ili odvajaju neke članove sveopće ljudske obitelji, niječući im njihovu vrijednost i dostojanstvo. Primjer su: Mahatma Gandhi, bl. Majka Terezija iz Kalkute, sv. Anđela Merici i drugi, koji su postali čudesan uzor ljudi na tom stupnju. Oni prebivaju u svijetu sa svojom preobražavajućom prisutnošću. Fowler je u njima prepoznao sljedeće kvalitete: ljudi šestog stupnja imaju posebnu milost koja, čini se, od njih stvara jednostavnije i bistrije, pa i »ljudskije« osobe negoli je većina od nas. Njihova vizija sveopće ljudske obitelji obuhvaća sve vidove života, podupire zajedničko dobro i otkriva se u odnosu na svakog čovjeka. Izvornost ljudi šestoga stupnja ima veliku vrijednost, jer su oni kao posude koje nose u sebi univerzalnost. Zbog te kvalitete imaju sami u sebi vrijednost i onkraj onoga što društvo govori o njima ili kako gleda na njihovu korist. Ljudi na tom stupnju ljube život, a da nisu na njega navezani.⁵⁷

Stupanj koji dosiže vrlo malen broj ljudi u temelju zahtijeva biti jedno s Bogom i živjeti u njemu. Na ljudskom planu ti ljudi usmjeravaju svoje nastojanje prema istinskoj ljubavi i pravednosti te se opiru bilo kojem nasilju. U svojim su dubinama utjelovili Božju ljubav, a njezin je plod da sve što rade, rade samo za Boga i zbog odnosa s njim. Time postaju njegovi svjedoci i znakovi njegove nazočnosti svijetu, a njihovo djelovanje Božje je djelovanje. Njihov mistični odnos s Bogom ne zatvara ih tako da postavljaju tvrde zahtjeve za druge ljude. Nipošto ne žele mijenjati svijet prema vlastitim mjerilima, te dopuštaju da ide svojim putem, ali se ipak njihovo zalaganje za bolji i pravedniji svijet ni u čemu ne smanjuje. Kršćanskim govorom možemo doista taj stupanj vjere nazvati svetačkom vjerom. Njezin je pak plod izgradnja civilizacije ljubavi, po kojoj je svaki čovjek Božje dijete i Božji ljubimac. Ljudi tog stupnja stvaraju prostor oslobođanja za sve nas, stoga ih ponekad doživljavamo kao one koji nas oslobađaju i ugrožavaju.⁵⁸

da budem slavna. O Isuse, oslobodi me straha od poniženja, straha od prezira, ukora, klevetanja, od straha da me zaborave, od straha da me vrijeđaju, da mi se izruguju, da me sumnjiče.«

56 Usp. J. W. Fowler, *Faith and Structuring of Meaning*, Religious Education Press, Birmingham 1986, 31.

57 Usp. J. W. Fowler, *Moral Stages and the Development of Faith Moral Development, Moral Education and Kohlberg*, Religious Education Press, Birmingham 1980, 149.

58 Usp. J. W. Fowler, *Stages of Faith The Psychology of Human Development and the Quest of Meaning*, Harper and Row, New York 1995, 41.

»Usprkos nabrojanim vrlinama, ljudi šestoga stupnja nisu potpuni niti u moralnom, niti u bilo kojem drugom smislu riječi, ali imaju značajni novi oblik vjere, uključivši kvalitetu slobode, kako u odnosu prema sebi, tako i prema drugima.«⁵⁹

Zaključak

Fowlerovi stupnjevi vjerskog razvoja otkrivaju psihologiju ljudskog sazrijevanja i čovjekov način osmišljavanja života, pri čemu treba računati da je Fowler jače naglasio strukturu procesa rasta u vjeri nego njezin sadržaj. U skladu s njegovim uvjerenjem, vjera je općenita, univerzalna. »Potpuni gubitak vjere znači prestati biti istinski ljudska osoba.«⁶⁰ Fowler napominje da njegova teorija vjerskog razvoja »nije ljestvica koju bi čovjek mogao učas osvojiti, već instrument koji pokazuje na kojem stupnju ljudi jesu ili nisu, a morali bi biti.«⁶¹ Stupnjevi vjerovanja naime nemaju nakanu predstavljati »povećanje sposobnosti za vjerovanje, ili neke druge čovjekove kreposti.«⁶² Fowler je uvjeren da netko može biti »svetac na trećem, četvrtom, petom, ili pak šestom stupnju. Svaki stupanj ima svoju potpunost, vrijednost i dovršenost.«⁶³ S pastoralnog i odgojnog vidika bilo bi zato pogrešno ljudе »tjerati« na što brže napredovanje od jednog stupnja na drugi. Ponekad se treba podsjetiti da je »svaki novi stupanj u nekom smislu primjereniji i skladniji od ranijega i predstavlja istinski rast prema dubljem i točnijem odgovaranju Bogu i ljudima kojima je potrebna naša pomoć.«⁶⁴

Pri Fowlerovu izrazitom naglašavanju kognitivnih komponenata vjerskog rasta i djelomičnom podecnjenjivanju drugih vidova vjerske socijalizacije, postavlja se pitanje ne prikraćuje li nas nekako ta naznačena ideja o stupnjevitoj pristupu u diferenciranom shvaćanju kompleksnosti i jedinstvenosti razvoja pojedinca. Težnja da razumijemo čovjekov vjerski rast na temelju nekih zajedničkih kognitivnih crta svih ljudi određene starosti do neke nas mjere zasljepljuje u otkrivanju posebne naravi vjere i njezine dinamike pojedinaca iste dobi. Unatoč tome, Fowler jasno pokazuje da vjera već od prvih godina čovjekova života ima svoju razvojnu strukturu u odnosu prema ljudima i Svevišnjemu. U vremenu kada su se mnogi udaljili od vjerskih tradicija i kad se ponose time da nemaju nikakve veze s religi-

59 J. W. Fowler, *Faith Development and Pastoral Care*, Fortress Press, Philadelphia 1986, 76.

60 J. Astley, D. Day, *How Faith Grows Faith Development and Christian Education*, National Society, London 1991, 37.

61 J. Fowler, S. Keen, *Life Maps Conversion on the Journey of Faith*, J. W. Berryman, Winston Press, Minneapolis 1978, 8.

62 R. M. Mosely, D. Jarvis, J. W. Fowler, *Manual for Faith Development Research*, Emory University, Atlanta 1986, 2.

63 J. Astley, D. Day, *How Faith Grows Faith Development and Christian Education*, National Society, London 1991, 40.

64 J. W. Fowler, *Faith and Structuring of Meaning*, usp. *Faith Development and Fowler — Faith Development and Religious Education*, Religious Education Press, Birmingham 1986, 38.

jom, čini se da je istovremeno izazov i poticaj susresti se s tvrdnjom da su oni ipak uključeni u vjersku dinamiku od početka do kraja života.

Kršćanski odgoj u obitelji, redovničkoj zajednici, na bogosloviji, u župi, u osobnom prihvaćanju, posvuda dokle seže njegovo poslanje, jest hodočašćenje u vjeri. Pritom Fowler spominje da vjerske zajednice s pravom »trebaju potporu u svojem vjerskom razvoju«. ⁶⁵ Teorija vjerskog razvoja može pomoći u razumijevanju brojnih i različitih promjena što ih pojedinac doživljava u svojem životu. Pri tome je od posebnoga značenja da se »vjernika priprema na način koji ga vodi u normalne razvojne vjerske krize«. ⁶⁶ »Čovjek koji poznaje vjerske stupnjeve razvojne teorije može mnogo pomoći i drugim ljudima u njihovu vjerskom hodočašćenju.« ⁶⁷ Na katehetskom području, na primjer, to znači da smo u pripremanju i odgajanju pojedinaca nekada usmjereni prema zajednicama: obiteljskim, gdje je to moguće školskim, prema različitim skupinama mladih, molitvenim skupinama, skupinama koje oblikuju i pripremaju liturgiju itd.; njihova je značajka uključivanje ljudi različite dobi s različitim razvojnim iskustvima. U skupnom nagovoru, u propovijedi kod mise ili u slavljenju Euharistije u cijelosti dobro je da su uključeni svi, te da svatko može produbiti vjeru na stupnju do kojega je stigao.

Fowler se u svojoj teoriji bavi pitanjem čovjekove preobrazbe u različitim razdobljima vjerskoga razvoja, koju s kršćanskog stanovišta možemo shvatiti kao čovjekovo obraćenje. »Obraćenje pojedinca je znakovito usredotočenje na ranije svjesne ili nesvjesne slike o vrijednostima i sposobnostima te svjesno prihvaćanje u novom sklopu glavnih događaja uz obvezu preoblikovanja osobnog života u novoj objedinjenosti tumačenja i djelovanja.« ⁶⁸ Poziv na život koji crpi iz vjere i koji je izražava poziv je na stalno obraćenje. Stoga je jedna od prvenstvenih zadaća pastoralnog nastojanja pomagati ljudima u njihovu svjesnom i podsvjesnom otkrivanju istinske slike o Bogu te u odlučivanju za osobni i javni život u skladu s tom slikom.

Iako se obraćenje može dogoditi u bilo kojem životnom razdoblju, prema Fowlerovu mišljenju prijelaz iz drugog na treći stupanj predstavlja temeljnu ideju pojma vjerskoga obraćenja. ⁶⁹ Pravilno poznavanje prijelaza u procesu vjerskog ra-

65 J. W. Fowler, *Faith and Structuring of Meaning, v.: Toward Moral and Religious Maturity*, Burdett, Morristown 1980, 79.

66 J. W. Fowler, R. Osmer, *Childhood and Adolescence A Faith Development Perspective*, usp. *Clinical Handbook of Pastoral Counselling*, Paulist, New York 1985, 187.

67 J. Astley, D. Day David, *How Faith Grows Faith Development and Christian Education*, National Society, London 1991, 60.

68 J. W. Fowler, *Stages of Faith The Psychology of Human Development and the Quest of Meaning*, Harper and Row, New York 1995, 281–282.

69 Do obraćenja dolazi kad čovjek svoju Zadnju sredinu, a to je vertikalna dimenzija, i međuosobnu dimenziju, a to je horizontalna dimenzija, shvati i prihvati u osobne kategorije, što se prema Fowleru događa na trećem stupnju. Osoba naime otkriva da je ljubljena unatoč brojnim ograničenostima i slabim točkama, stoga počinje i sama ljubiti na sličan način. U tom se duhu na međuosobnoj razini može dogoditi čudo oproštenja. Čovjeka dubinski motivira otkriće da je njegov život međuosoban i dijaloški jer se u njemu rađa veselje; ono mu daje snagu i vodi ga u nov način bistvovanja. Iako njegov put obraćenja još ni izdaleka nije dovršen do dubljeg obraćenja može doći na četvrtom

sta može nam nesumnjivo pomoći pri naviještanju s punim poštovanjem Kristova evanđelja, koje u temelju nosi poziv na obraćenje srca (usp. Mk 1, 15). Značajno je da se evanđeoski navještaj čvrsto ukorjenjuje u zemlju onoga što čovjek živi i što je istinito. Ako je naša odgovornost recimo »na katehetskom području, možemo u vjerskom razvoju vidjeti gibanje od jednog stupnja do drugog, što je djelatno plod naših zajedničkih nastojanja i djelovanja Duha Svetoga«. ⁷⁰ Slično vrijedi i na području osobnoga i duhovnoga pripremanja pojedinaca, obitelji i skupina s različitim specifičnim izazovima na odgojnom i obrazovnom području, u djelovanju na župi, u raznim humanitarnim projektima i posvuda gdje živimo u doticaju s čovjekom i njegovim pitanjima o smislu života.

(Prijevod na hrvatski: s. Klaudija Đuran, OSU)

J. W. FOWLER'S THEORY ON THE DEGREES OF BELIEF

Erika Prijatelj

Summary

Fowler's theory encompasses the structural stages of faith development and points to the important connection between the psychosocial and religious dimensions of the human maturation process. The religious dynamics which Fowler discusses from an anthropological viewpoint bring a sense of purpose into the life of the individual and into the world in which he lives and works. Although each person is unique, always following his individual path in life, faith, as it is viewed in this article, is seen as universal. Thus it is possible to derive certain patterns and features which characterize the gradual development of faith. The article analyzes the following degrees of faith development: primal faith, intuitive–projective faith, mythical–literal faith, synthetic–conventional faith, individual–reflexive faith, conjunctive faith, universalizing faith. The concluding section points out potential applications of Fowler's theory in the field of pastoral activity.

ili čak na petom ili šestom stupnju već dolazi do prijelaza s razine egocentrizma, zakona i zapovijedi na razinu milosrđa i građenja odnosa s Bogom i s ljudima (usp. D. D. McLean, *Basic Sources and New Possibilities H. Richard Niebuhr's Influence on Faith Development Theory*, usp. *Faith Development and Fowler*, Religious Education Press, Birmingham 1986, 165).

70 J. W. Fowler, *Faith Development and Pastoral Care*, Fortress Press, Philadelphia 1986, 81.